

Дитячі ігри в педагогічних концепціях

Ф. Фребеля та к. Ушинського :

методичний аспект

Children's games in pedagogical conceptions of F. Frebel and k. Ushinskiy : methodical aspect

У ХІХ - поч. ХХ ст. у зарубіжній і вітчизняній педагогічній теорії та практиці зростає інтерес до дитячих ігор. Дослідники цього періоду (П. Лесгафт [3], Н. Лубенець [4], М. Монтесорі [5], К. Ушинський [7; 8; 9], Ф. Фребель [10]) рухливі ігри розглядали як важливий засіб фізичного виховання дітей.

Польський педагог Януш Корчак зазначав: «Гра - це не тільки стихія дитини, але й єдина сфера, де ми дозволяємо їй ініціативу у вужчому чи ширшому діапазоні. Під час гри дитина до певної міри відчуває себе незалежною. Усе інше є швидкоплинною послугою, хвилинним правом, а дитина має право на гру» [1].

Аналіз творчої спадщини видатних педагогів дає можливість використовувати історичний досвід у розвитку сучасної дошкільної освіти. Значний інтерес становлять праці німця (німецького науковця) Ф. Фребеля та українця (українського) К. Ушинського, в яких досліджено теорію дитячої гри.

Фрідріх Фребель (1782-1852) розробив теорію та методику гри як засобу гармонійного розвитку дитини. Його система дошкільного виховання була надзвичайно поширеною у світі, а також використовується сьогодні у Європі, зокрема в Німеччині.

Ф. Фребель прагнув допомогти дитині виразити свої почуття і думки за допомогою жести, пісні і мови. Він організовував дитяче життя у формі ігор, забав, конструктивної діяльності, оповідань, що допомогли б дитині в її прагненні до самопрояву, і давали б учителеві матеріал для керівництва інтересами і діями дитини.

Велика заслуга Ф. Фребеля полягає в тому, що він відмітив величезне розвиваюче, виховне та освітнє значення *дитячої гри*. Учений вважав, що саме у грі найкраще проявляється творчість і самодіяльність дитини, що, однак, не виключає керівного впливу дорослих на ігри дітей. У його праці

«Дитячий садок» [10] докладно розроблено цілу систему дитячих ігор і підкреслив самостійне місце гри в системі дошкільного виховання.

Першими іграми дитини є так звані дари (дарунки) Фребеля (табл. 1).

Табл. 1. Дарунки для ігор (Spielgaben) Ф. Фребеля [10]

Дарунки для ігор	Характеристика дарунку. Методичні поради дорослому
Перший дарунок	М'яч - перша дитяча іграшка. М'які, зв'язані з шерсті невеликі м'ячі, забарвлені в різні кольори: червоний, оранжевий (помаранчевий), жовтий, зелений, синій, фіолетовий і білий. Кожний м'яч - на ниточці. Тримаючи за неї, мати показує дитині м'ячі різних кольорів, розвиваючи таким чином уміння дитини розрізняти кольори. Розгойдуючи кульку в різні сторони і відповідно наспівуючи: «Вперед - назад», «Вгору - вниз», «Вправо - вліво», мати знайомить дитину з просторовими уявленнями. Показуючи м'ячик на долоні і ховаючи його, мати приказує: «Є м'ячик - нема м'ячика», тобто знайомить дитину із ствердженням і запереченням
Другий дарунок	Куля й кубик як друга іграшка дитини. Невеликі дерев'яні кулька, кубик і циліндр. Дитина знайомиться з різними формами предметів; кубик своїми площинними формами і своєю стійкістю є ніби запереченням кулі; циліндр поєднує і властивості кулі, і властивості куба: він стійкий, будучи поставлений на основу, і рухливий, будучи покладений, і т.д.
Третій дарунок	Кубик, поділений через центр на частини з усіх сторін і паралельно їм. Іграшка - куб, поділений на 8 кубиків (куб розрізано пополам, кожену половину - на 4 частини). У дитини формується уявлення про ціле і складові його частини. Дитина має можливість розвивати свою творчість, дещо будувати з кубиків, різно їх комбінуючи
Четвертий дарунок	Кубик, поділений на 8 кубиків-брусків. Кубик ділиться навпіл, а кожна половина - на 4 здовжені плитки; довжина кожної плитки дорівнює стороні кубика, товщина дорівнює чверті цієї сторони. Можливість будівних комбінаций з цим четвертим даром значно розширюється: з додаванням кожного нового дару попередні, з якими дитина вже освоїлась, звичайно, не забираються
П'ятий дарунок	Кубик, двічі рівномірно поділений у всіх трьох напрямках на маленькі кубики, три з яких, у свою чергу, поділяються по діагоналі навпіл, а інші три - по двох діагоналях на четвертини. Кубик, поділений на 27 малих кубиків, при чому 9 з них поділені на ще менші частини
Шостий дарунок	Кубик, поділений на 27 цеглинок, з яких 3 поділені навпіл уздовж, а 12 - навпіл упоперек. Шостий дарунок Фребель не схарактеризував [10]

Дослідник подає конкретні методичні поради щодо використання іграшки п'ятого дарунка.

1. Застосування завжди починається з усебічного огляду всього кубика як єдиного і з усіх боків рівномірно замкненого в собі цілого, отже, з чіткого уявлення щільно складеного кубика.
2. Цього можна досягти дуже легко тим, що, вкладаючи кубик в ящик, спершу кладуть кубики, поділені на частини, на низ і саме так, аби кубики в поділах будь-якого одного роду лежали в одному і тому самому ряду. Тому саме дно ящика займе ряд неподілених кубиків, ряд поділених навпіл і ряд поділених на чотири частини. Останні 18 цілих кубиків заповнюють решту простору в ящику. Перед дитиною, що грається, з'явився цілий кубик, складений у певному порядку.
3. Добре, якщо іграшку завжди дають дитині впорядкованою.

4. Добре, якщо дитина починає гру з огляду цілого, тобто замкненої в собі простої єдності, і вже з неї розвиває свої духовні образи, свої невиразні уявлення.
5. Дуже важливо, щоб дитина, яка грається, завжди могла оглянути матеріал для гри, розміщений за змістом, щоб завдяки цьому в неї невимушено складався і план його використання [10, с. 91].

Після цих дарів Ф. Фребель пропонує дитині ігри з будівним матеріалом (дерев'яні тіла різної форми), з якого дитина будує башти, вікна і ворота тощо. Ігри з будівним матеріалом, які розвивають комбінаторні здібності дитини, з часів Ф. Фребеля міцно ввійшли в побут дитячого життя. Крім того, Ф. Фребель запровадив *ігри з паличками*, горохом, а також різні заняття для дітей: виколювання по контуру, малювання, аплікації, ліплення, плетення з кольорових смужок паперу та ін., а також рухливі ігри [2, с. 377].

Дослідниця Н. Лубенець зазначає, що вивчаючи дітей в усі моменти їх життя, Ф. Фребель дійшов висновку, що найповніше і найяскравіше діти виявляють себе в іграх і саме ігри є природним життям дитини. Тому він надає надзвичайно важливого значення спостереженню за дитячими іграми.

Визнаючи за дітьми право на свободу в іграх і вважаючи, що Ф. Фребель відводить надто багато місця іграм під керівництвом вихователя і за його участю, ми все-таки маємо погодитися з тим, яке важливе і, безумовно, необхідне спостереження за вільними іграми дітей і вміле втручання старших. У наш час в навколишньому житті дуже багато грубості, насильства, бруду і жорстокості, які усмоктуються дітьми, дуже часто відтворюються в іграх, і, таким чином, вони сприймають їх ще глибше і міцніше [4, с. 285].

С. Русова вважала, що фребелівські ігри не забезпечують «різноманітності в рухах»: діти або стоять, або бігають, дитина весь час на ногах і швидко втомлюється. Метод М. Монтесорі більше імпонував відомій діячці, бо дитина здійснювала у процесі гри різноманітні рухи: лазила, перекидалася, гойдалася тощо. С. Русова відзначає, що саме Ф. Фребель «поклав певний принцип початкового навчання й виховання відповідно до того, як саме робив і навчав роботи великий Песталоцці: цей принцип має на меті міцно зв'язати знання з умінням, викликати інстинкт дитини до праці, до творчості» [6, с. 58].

Видатний вітчизняний педагог Костянтин Ушинський (1824-1870) часто у своїх творах звертається до ігрової діяльності дітей, педагогічного значення гри у фізичному та психічному розвитку особистості, до наукових теорій їх виникнення. Зокрема, у монографії «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології» є стаття «Виховне значення дитячих ігор» [8, с. 295-298]. Педагог, описуючи дитячі заклади та родинне виховання

у «Звіті відрядженого за кордон» [7, с. 196-197, 201-204], звертається до ігор Ф. Фребеля.

У табл. 2 узагальнено наукові положення Ф. Фребеля та К. Ушинського щодо дитячих ігор.

Табл. 2. Думки Ф. Фребеля та К. Ушинського про рухливі ігри дітей

ФрідріхФребелі, [10, с. 92-94]	Костянтин Ушинський [8, с. 296-297]
Якщо ми хочемо впливати благотворно на майбутню діяльність дитини, на майбутнє її творчої діяльності і якщо ми хочемо дати їй міцну основу, то ми маємо уважно спостерігати за початковою діяльністю дитини і доглядати за нею, отже, і за її першим рухом, за її першими кроками	Ігри провіщають майбутнє дитини, для неї гра - дійсність, і дійсність значно цікавіша, ніж та, що навколо неї. У ранньому віці гра має більше значення для розвитку дитини, ніж навчання. Гра для дитини становить те, що для дорослої людини будь-яка серйозна діяльність
Ігри дають можливість створювати і вправляти самостійну здатність рухатися і ходити: це - освітні подорожі, це - ігри, що дають багатий запас спостережень і досвіду	Уважно стежить за іграми дитини, вона тут виявляє свій духовний світ; для дитини гра - дійсність; у грі дитина живе, пробує свої сили і самостійно керує своїми фантазіями
Я дивився, як діти рухаються, і дійшов висновку, що є певний закон, за яким вони рухаються. З цими рухами пов'язуються маленькі рими. Ці рими звучать у співі; рух, рима і звук - усе це пов'язано воедино; тілесна, духовна й моральна діяльність - все поєднано у прекрасному цілому	Гра тому і є грою, що вона самостійна для дитини; а через те будь-яке втручання дорослого в гру позбавляє її дійсної, формуючої сили. Дитина не тільки готується жити - вона вже живе. Гра є вільною діяльністю дитини; у ній формуються всі сторони людської душі - розум, серце, воля
Дитина поєднується зі своїми товаришами по грі, а ці останні - зі своїм учителем. Перша гра... хороводний танок. Саме я вивів взаємне відношення місця зіткнення в житті хороводу й центрального його пункту	Під час колективних ігор виникають перші асоціації з громадськими відносинами; дитині, яка звикла командувати або підкорятися в грі, нелегко відучитися від цього у дійсності

К. Ушинський, використовуючи науковий спадок Ф. Фребеля щодо ігор дітей, критикує німецького педагога-новатора й окреслює перспективи майбутнього дослідження цієї проблеми:

1. Він надто захопився іграми, систематизував і вигадав багато таких, у яких мало дитячого (бо придумати дитячу гру - одне з найважчих завдань для дорослого).
2. Фребель зробив би, може, краще, коли б розробив ті дитячі ігри, які придумані вже століттями і в які граються і російський хлопчик, і маленький італієць, і маленький індус на берегах Гангу, у які грають і наші діти, гралися і діти стародавніх греків та римлян.
3. Дитячі ігри чекають ще свого історика, який із подивом помітить, що будь-яка гра з надзвичайною правильністю і точністю, втративши іноді сенс, передавалася з покоління до покоління через декілька тисячоліть.
4. Звернути увагу на народні ігри, розробити це багате джерело, організувати їх і створити з них прекрасний і могутній виховний засіб - завдання майбутньої педагогіки.
5. В іграх, придуманих Фребелем, багато штучного й недитячого. Пісеньки здебільшого нудні, неприродні, написані дуже поганими віршами, які,

за словами швейцарського педагога Фреліха, можуть тільки псувати смак дитини, а головне, пройняті нестерпним для дітей дидактизмом.

6. Проте ігри Фребеля, а ще більш придумані ним або зібрані дитячі заняття, мають багато переваг і в руках доброї наставниці дають чимало користі.
7. Звичайно, заняття та ігри Фребеля, полегшують виховательці працю, дають їй засоби, яких вона сама може не знайти так швидко.
8. Багато з його дитячих занять потрібно впровадити не тільки в дитячих притулках, але й у всіх малолітніх школах і в молодших класах навчальних закладів [7, с. 202-204].

Грунтовний аналіз наукового спадку Ф. Фребеля дозволив К. Ушинському сформулювати такі педагогічні висновки щодо гри:

- ігри передбачають майбутній характер і долю дитини; сама гра має великий вплив на розвиток дитячих здібностей і нахилів;
- вихователь має великий вплив на гру дитини (навчаючи її, підбираючи товаришів, даючи ідею ігор, надаючи їй засобів для виконання дитячих фантазій, припиняючи гру, якщо вона шкідливо впливає на дитину);
- дитячі ігри мають свої національності, свою багатовікову історію;
- це могутній виховний засіб, який виробило саме людство і в якому через це виявилась невідомою істинна потреба людської природи;
- велику послугу справі виховання зробив би той педагог, який вивчив докладно якнайбільшу кількість дитячих ігор і, випробувавши їх на практиці з дітьми, проаналізував їх психічний вплив на дитячі характери;
- діти безперестанно творять нові ігри, пристосовуючись до місцевості, речей, обставин, дня;
- у певній грі дитина зазнає труднощів і страждань у зв'язку з тією душевною діяльністю, яку дає гра (що в дорослому житті забезпечуватиме її життєве щастя) [9, с. 332].

Ми приєднуємося до думки К. Ушинського: «Ми падаємо такого великого значення дитячим іграм, що коли б влаштовували вчительську семінарію, чоловічу чи жіночу, то зробили б теоретичне й практичне вивчення дитячих ігор одним із головних предметів» [9, с. 333].

Таким чином, проведений історико-педагогічний аналіз праць Ф. Фребеля та К. Ушинського засвідчує важливі наукові здобутки педагогів у галузі теорії дитячої гри. Зазначимо, що К. Ушинському на практиці (під час перебування за кордоном у Німеччині, Швейцарії) доводилося спостерігати застосування ідей Ф. Фребеля у роботі дитячих садків Європи. Заслугою німецького педагога є те, що він створив теорію і методику пізнання довкілля з «Дарами» в ігровій діяльності, яка ґрунтується на засадах поєднання

сенсорної діяльності і розвитку мовлення дітей. Проте Ф. Фребель дещо перевантажував ігри та заняття складними філософськими поняттями. Ці та інші слабкі сторони методики роботи з дітьми дошкільного віку критикували російські та українські педагоги К. Ушинський, Л. Толстой, С. Русова, Н. Лубенець.

Бібліографія

- Korczak J. *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie* [Текст] / Janusz Korczak. - Warszawa; Krakow : Wydawnictwo J. Mortkowicza - Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, 1929. - 168 s.
- Кравець В. П. Педагогічне вчення Фребеля [Текст] / В. П. Кравець // Кравець В. П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. - Т.: Тернопіль, 1996. - С. 371-378.
- Лесгафт П. Руководство к физическому образованию детей дошкольного возраста [Текст] / П. Лесгафт. - М. : Тип. Т-ва художественной печати, 1901. - Ч. 2. - 407 с.
- Лубенець Н. Д. Фребель і Монтесорі [Текст] / Н. Д. Лубенець // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. / за заг. ред. З. Н. Борисової. - К.: Вища шк., 2004. - С. 283-290.
- Монтесорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «Будинках дитини» [Текст] / М. Монтесорі // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. / за заг. ред. З. Н. Борисової. - К.: Вища шк., 2004. - С. 104-120.
- Русова С. Вибрані педагогічні твори [Текст] / С. Русова. - К. : Освіта, 1996. - 304 с.
- Ушинський К. Д. Звіт про відрядження за кордон [Текст] / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Твори. В 6 т. Т. 2. - К.: Рад. шк., 1954. - С. 174-260.
- Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання (Спроба педагогічної антропології) [Текст] / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Твори. В 6 т. Т. 4. - К.: Рад. шк., 1952. - С. 21-454.
- Ушинський К. Д. Стислий підручник педагогіки [Текст] / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Твори. В 6 т. Т. 6. - К.: Рад. шк., 1955. - С. 237-402.
- Фребель Ф. Дитячий садок [Текст] / Ф. Фребель // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. / за заг. ред. З. Н. Борисової. - К. : Вища шк., 2004. - С. 67-103.

Serhij Marczuk

Дитячі ігри в педагогічних концепціях Ф. Фребеля та К. Ушинського...

Summary

The theories of children's games are considered in the theories of F. Frebel and K. Ushinskiy. The historical and pedagogical analysis of teachers' works proves, that a game has an important value in the mental development of children, it promotes their successful socialization. The important pedagogical conditions of children's games are determined by Frebel and Ushinskiy: adults have less need to intervene in a game, they should not limit the time of games.

Keywords: children's game, outdoor games, F. Frebel, K. Ushinskiy, playing activity, child, preschool education.

Streszczenie

Rozpatrzono teorie dziecięcych zabaw w naukowych pracach F. Frebela i K. Ushynskiego. Historyczno-pedagogiczna analiza prac wybitnych nauczycieli dowodzi, że zabawa ma ważne znaczenie w fizycznym, umysłowym i socjalizacyjnym rozwoju dzieci, sprzyja ich udanemu socjalizowaniu.

Zidentyfikowane doniosłe pedagogiczne warunki dziecięcych zabaw według F. Frebela i K. Ushynskiego: dorosłym im najmniej wtrącać się do zabawy, nie ograniczać czasu zabawy.

Słowa kluczowe: dziecięce zabawy, zabawy terenowe, F. Frebel, K. Ushinskiy, «dary» Frebela, zabawowa działalność, dziecko, przedszkolna edukacja